

Mardin Şeyh Mahmud El Türkî Aile Kabristanındaki Mezar Taşlarının Sanat Tarihsel ve Antropolojik Açından Değerlendirilmesi

Evindar Yeşilbaş* - Ayşe Acar**

Öz

Mezar taşları ölen kişinin bu dünya ile bağının kurulduğu ve ahirete göçen şahsın anısını yaşatmak üzere kimlik bilgileri, mesleği, cinsiyeti, doğum ve ölüm tarihleri gibi bir takım bilgileri ihtiva eden somut kültür varlıklarıdır. Mezar taşları üzerinden kişinin öldüğü döneme ait mezar yapım gelenekleri de öğrenilmektedir. Çalışmanın yapıldığı Mardin’de mezarlık alanları içerisinde ayrı birer bölüm halinde aynı aileden bireylerin gömüldüğü aile kabristanı oluşturma geleneği hâkimdir. Çalışma materyalini, Şeyh Mahmud El Türkî aile kabristanındaki mezar taşları oluşturmaktadır. Bu kabristanda yer alan 20 adet mezar taşı, malzeme, teknik, süsleme, dil ve içerik açısından sanat tarihsel ve antropolojik olarak değerlendirilmiştir. Mezar taşlarından tarihi kimliğe sahip olduğu tespit edilen yalnızca 10 tane mezar taşı, sanat tarihsel açıdan incelenerek katologlanmıştır. Değerlendirme sonucunda, kalker taşı malzeme üzerine oyma tekniğinde bitkisel ve geometrik süslemeler ile süslü karakterli kitabelerin işlendiği anlaşılmıştır. Bölgenin mimari yapılarında karşılaşılan süsleme dilinin bu mezar taşlarına da yansıdığı görülmüştür. İncelenen mezarlık alandaki mezar taşlarında, hem kültürel hem de sanatsal anlamda söz konusu ailenin sahip olduğu kültürel kodlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kabristan, Mezar Taşı, Sanat Tarihi, Sosyal Antropoloji

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

E-mail: evindaryesilbas@artuklu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2420-5620>

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

E-mail: ayseacar@artuklu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-1327-6378>

Geliş Tarihi: 25.05.2021 ▪ Kabul Tarihi: 27.06.2021

Art Historical and Anthropological Evaluation of Gravestones in the Mardin Şeyh Mahmud El Türkî Family Cemetery

Evindar Yeşilbaş*** - Ayşe Acar****

Abstract

Gravestones are tangible cultural assets that contain certain information such as identity, professions, gender, the date of birth and the date of death, to keep the memory of a person who has passed away but has been connected with the world. The traditions of grave-making of the period in which the person died can also be learned through the gravestones. The tradition of building a family cemetery, where individuals from the same family are buried in separate section is dominant in Mardin. materials of this study are consist of the gravestone from the Sheikh Mahmud El Turki family cemetery. Twenty tombstones have been evaluated art historically and anthropologically. Ten of these tombstones have been studied in art historically. It has been found that floral and geometric ornamentations and Thuluth characteristic inscriptions have been engraved on these limestone gravestones. It has been further observed that the language of the decorations in these gravestones reflects the inscription in the architectural structures of the region as well. The cultural codes of the family, in both cultural and artistic terms, have been determined from the gravestones in the cemetery area.

Keywords: Cemetery, Tombstone, Art History, Social Anthropology

*** Assoc. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of Art History

E-mail: evindaryesilbas@artuklu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-2420-5620>

**** Assist. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of Anthropology

E-mail: ayseacar@artuklu.edu.tr

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-1327-6378>

Geliş Tarihi: 25.05.2021 ▪ Kabul Tarihi: 27.06.2021

Giriş

İnsanoğlunun, yaşadığı sürece hiç ölmeme ve sonsuza ulaşma arzusu içinde olduğu bilinir. Ancak içinde yaşadığı toplumdaki bireylerin ebedi hayata göçmesine tanıklık etmesi ile her defasında hayatın son noktası olan ölüm gerçeği ile karşılaşmasının kaçınılmaz olduğunu anlar. Ölen kişinin ailesi veya sevdiği, ölen kişinin hatırasını yaşatmaya, yaptığı hayır işlerinin anılmasına büyük bir önem vermektedir. Mezar taşı da ölümden sonraki süreçte, ölen kişinin ardından bir anıt-kanıt bırakma isteğinin ön planda olduğunun somut bir göstergesidir. Ölüm olgusu ve mezar taşları sayesinde toplumların geleneksel değerlerini, yaşamdaki pratik uygulamalarını ve düşüncelerini anlayabiliriz. Bu uygulamalar, toplumun geleneksel ve kültürel kodlarının da bir yansıması olduğu gibi ölen kişiden sonra geride kalan ailesi ve sevenlerinin de ölüme bakış açılarını göstermesi bakımından önemlidir.

Tarihsel ve kültürel bir zenginliğe sahip olan Mardin ili, kentin geçmiş dönem özelliklerini değerlendirmek için mimari ve geleneksel inanç sisteminin yansıması olan mezar taşları bakımından fiziksel bir ortam sunar. Mardin mezar taşı geleceğindeki gelişim ve değişim, kent tarihinin analizi ile daha iyi anlaşılacaktır. Farklı devletlerin yönetiminde yaşanan dönemsel değişimler ile farklı mezar taşı tiplerini ve süsleme üsluplarını görmek mümkündür.

İslam öncesi Türk kültüründe mezar yapma geleneğinin İslamiyet'e geçtikten sonra da devam ettiği bilinmektedir. Özellikle Karanhanlılarla başlayan türbe, kümbet gibi anıtsal mezar yapma geleneği, Anadolu Selçuklu döneminde farklı plan şemaları ve örtü sistemleri ile karşımıza çıkmaktadır (Aslanapa, 1997, s.153). Dönemin önde gelen devlet adamları, dini hüviyete sahip ve toplumsal bakımdan önemli şahsiyetler için anıt mezar yapıları dışında sandukalı ve şahide tipli mezar taşlarının da tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu mezar tipleri çok köklü bir geleneğin devamı olarak bugün de önemini korumaktadır.

Şehir yerleşim alanlarının dışına inşa edilen mezarlıklar, genelde şehri çevreleyen sur duvarlarının dışında bir alanda kurulmakla birlikte cami, medrese, zaviye gibi yapıların bahçesine yapılan gömülerle hazirelerin de mevcut olduğu bilinmektedir. Süsleme ve hat sanatı bakımından eşsiz örneklerin sunulduğu mezar taşları, bir çok bilim dalına da araştırma konusu olmaktadır. Özellikle sanat tarihi alanında, formları, malzemesi, süsleme ve hat örnekleri açısından, tarih ve ikonografik anlamlarıyla her zaman araştırılmaya değer birer belge niteliğindedir. Antropolojik olarak ise mezar taşları, toplumun kültürel inanış ve geleneklerinin

topluma yansımaları değerlendirilebileceğimiz alanlardır. Mezar taşlarında statü, cinsiyet, yaş, meslek, ölüm sebebi gibi simgelerin topluma yansımaları görebiliriz (Altuntek ve Erdal, 2014, s.73).

Doğu ve güneydoğu bölgelerinde aile ve akrabalık ilişkilerine daha fazla önem verildiği için bir kişinin toplumsal kimlik tanımlamasında sülale, kabile, aşiret isimleri öne çıkmaktadır. Soy bağının önemli görülmesi nedeniyle aile mezarlıkları yerel ölü gömme geleneğinin özelliğini taşımaktadır. Şehir ve ilçe mezarlıklarda belli bir alanın çevrelenmiş olması aile mezarlıklarının önemli özelliğidir (Altuntek ve Erdal, 2014, s.77). Ayrıca mezarlık alanları içerisinde bir duvarla ayrılan kabristanların kapılarının üzerinde, ailenin soyadı veya sülalenin isminin yazıldığı da görülebilir. Günümüzde aileler mezarlık alanında daha sonradan kullanılmak üzere yerel yönetimlerden satın alma yolu ile kendi aile mezarlığını da oluşturabilmektedirler.

Toplumda aile kabristanı örneğinden yola çıkarak ölümün nasıl algılandığı anlaşılabilir. Ölenin ardından sevenleri tarafından hazırlanan mezartaşı kitabeleriyle, ahirete göçen kişi ve hayatta kalan bireyler için ölümün ne ifade ettiği ortaya konulmaktadır.

Kabristana adını veren Şeyh Mahmud El Türkî'nin, Mardin'de Abbasi döneminde Türkmen boylarının yerleşmesinde katkısı bulunan bir komutan olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur (<https://arkaguverte.com/>). Kabristanla aynı isme sahip ve mezarlık alanını da gören bir cami de bulunmaktadır (Şekil 1). Müftülük kayıtlarında Zeyt Camii olarak da bilinen bu yapının halk arasında ki ismi Şeyh Ali'dir. Yaptırını ve dönemi hakkında net bilgi olmamakla birlikte eser 15. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği öne sürülmektedir. A. Efendi, yapının Artuklu yapı geleneğini yansıttığından daha erken tarihli olabileceğini ifade eder ve 16. yüzyıl kayıtlarında zikredildiğini belirtir. Enine iki sahnalı plan şemasına sahip camii, tonoz örtü sistemiyle inşa edilmiştir (Altun, 2011, s.58). Sokaklar arasında, dışardan pek algılanmayan basit bir mahalle mescidi konumundadır.

Çalışmada Mardin Muhammed Zırrar Mezarlığı içerisinde aile kabristanı olarak ayrılan Şeyh Mahmud El Türkî ve ailesine ait mezar taşları incelenmiştir. Muhammed Zırrar Mezarlığı'nın kuzeydoğu köşesinde yüksekçe bir tepe üzerine kurulan kabristan ihata duvarı ile çevrilmiştir (Şekil 2). Kabristanda yer alan 20 adet mezar taşı, malzeme, teknik, süsleme, dil ve içerik açısından sanat tarihsel ve antropolojik olarak değerlendirilmiştir. Mezar taşlarından tarihi kimliğe sahip

olduğu tespit edilen yalnızca 10 tane mezar taşı, sanat tarihsel açıdan incelenerek katologlanmıştır.

Çalışmanın alan araştırmasında mezar taşları fotoğraflarla belgelendikten sonra, gerekli görülen mezar taşlarının çizimleri¹ yapılmış, mezar taşlarındaki yazıtların tercümesi ve transkripsiyonu² gerçekleştirilmiştir. Kabristandaki mezarlardan sadece 10 tanesi incelemeler neticesinde kataloglanmıştır. Diğerlerinin bazıları tahrip olduğundan ve bazılarının da arka yüzlerinde Latince kitabeleri yer aldığından (konu kapsamına girmediğinden) kataloğa dâhil edilmemiştir. Antropolojik incelemelerde mezar taşlarının üzerine yazılan isimlerden yola çıkarak 20 adet kişiye ait bilgi toplanmıştır. Mezarların niteliğine bakılmaksızın, mezar taşı üzerindeki ağıt benzeri yazılar, mezar taşlarına çizilen şekiller ve süslemeler, ölen kişinin ya da yakınlarının mezar taşına yazılan ünvanları gibi özellikler açısından incelenip kaydedilmiştir. Bu özellikler yaş, cinsiyet gibi değişkenler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Mezarlık etnografisi yapıldıktan sonra mezar taşlarının yazıtları ve biçimleri fotoğraflanarak arşiv oluşturulmuştur.

Şekil 1: Mezarlıktan Şeyh Mahmud El Türki Camii'ne Bakış

¹ Çizimleri yapan Kadri Halifeoğlu'na teşekkür ederiz.

² Tercümeleri kontrol eden Öğr. Gör. M. Naim Çarpras'a teşekkür ederiz.

Şekil 2: Şeyh Mahmud El Türki Kabristanı Genel Görünüş

Şeyh Mahmud El Türki Kabristanı Mezar Taşları / Yöntem Ve Materyal

Örnek No: 1

Şekil 3: 1 nolu mezarın ayak ucu şabidesi ve baş ucu şabidesi

Tarih: 1909

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Şeyh Muhammed'in oğlu Şemseddin'e ait mezar, hem baş ucu hem de ayak ucu şahidesine sahiptir. Her iki şahide de kum taşı malzemeli olup, taş yüzeyinde likenleşme, yosunlaşma ve kararmalar mevcuttur.

Baş ucu şahidesi 0.83x0.32x0.14 m. ölçülerindedir. Şahide kitabesi dış yüzde, en üstte iç içe geçmiş üç satır olmak üzere sekiz satırlık bir metinden oluşmaktadır. Mezar taşı çok net olmayan dilimli bir kemer ile sonlanmıştır.

Ayak ucu şahidesi de yaklaşık aynı ölçülere sahip olmakla birlikte bir kısmı toprak altında kalmıştır. En alt satırı kısmen toprak altında kalmakla birlikte beş satır halinde bir kitabe mevcuttur. Mezar taşı çok net olmayan dilimli bir kemer ile sonlanmıştır.

Sülüs karakterli yazılar, Arapça olarak yazılmıştır. Her iki şahidede de yer alan kitabe metinlerinde oyma ve kabartma tekniği uygulanmıştır. Yazı dışında süsleme bakımından sadece şahidenin alınlık bölümünde tahrir olmuş dilimli kemer formu dikkati çekmektedir.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu:

1. Hâzâ kabri'l-merhûm eş-şehîd es-sâid
2. Rahimehüllahu ve eskenehü fesiha cennetihi
3. Şeyh Şemsüddîn ibnu eş-Şeyh Muhammed
4. Rahimehullah ve rahime men terehame aleyhi
5. Tuvuffiyye bihâ es-sept ve 'işrîn zî'l-ka'de
6. Tis'un' ve tis'üne ve selasu mietin ve elf.

Anlamı:

Merhum, şehid ve said Şeyh Şemseddin b. Şeyh Muhammed'in kabridir. Allah ona ve ona rahmet dileyene merhamet etsin ve geniş cennetine yerleştirisin, H.1399 / M.1909 Zilkade ayının yirmisinde bir cumartesi gecesi vefat etti.

Ayak Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. El Mağfire verahman
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....
- 6.....

Anlamı: Rahman ve bağışlayıcı olan Allah'ım.....

Örnek No : 2

Şekil 4: 2 nolu mezarın baş ucu ve ayak ucu şahidesi ve baş ucu şahidesi çizimi

Tarih: 1907

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Haciye Şemsiye'ye ait mezarın baş ucu ve ayak ucu şahidesi olmak üzere iki mezar taşı bulunmaktadır (Şekil 4). Kalker taşı malzemeli şahideler üzerinde tahribat mevcuttur. Ayak ucu şahidesinin büyük bir kısmı tahrip olduğundan sadece daire içerisindeki kitabe bölümü okunabilmektedir.

Şahideler, 0.84x 0.34x0.14 m. ölçülerine sahiptir (Şekil 4). Her iki şahide de dikdörtgen gövde ve S, C kıvrımlarla oluşturulmuş birer tepelikten oluşmaktadır. Tepeliklerin ortasında kaş kemerli birer kitabelik yer almaktadır. Kaş kemerli bölümün altında dörder satırlık kartuşlar halinde kitabe metni sıralanmıştır. Kitabelik bölümü daire motifi ile sınırlandırılmıştır. Sülüs karakterli kitabenin devamı olan metin daire motifinin içindeki kartuşlara yazılmıştır. Yazı ve kemerler dışında şahidelerde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır. Kitabe metni Arapça olup, oyma ve kabartma tekniği ile yazılmıştır

Kitabeler

Baş Ucu Şâhide Kitabesinin Transkripsiyonu:

1. Yâ Mûnîsî,
2. Kırmızı'l-beyti haccet ve's-Safâ
3. Ve kezâ zâret darîha'l-Mustafâ
4. Ve ani'l-ehli terâ fî gurbetin
5. Zehebe'l-mevtu bihâ ve insarafâ
6. Hâzâ kabrû'l-merhûme
7. Hacıyet Şemsu bintü'l-merhûm
8. Halil Münîb, ilâ rûhihâ
- 9.

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, Bu kabirde yatan hacı ve aynı zamanda Hz. Muhammed Mustafa'nın kabrini ziyaret etmiş. Ve gerçek olan ölümdür, onun dışında gurbetteyiz. Vefat etti ve geçmiş günleri geride bıraktı. Bu kabir Halil Munîb, merhumun kızı evin kızılı (kınalı saçlı) Hacıye Şemsi'ye aittir.

Ayak Ucu Şâhide (İç Yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Fi vahdetî
2. Fahrüddîn / Fe azzellâhu.....
3. Ve'fu anhâ
- 4.....
5. Bi ridâin tüvüffiye li'l-gürefâ
6. Kad tüvuffiyet el-merhûme
7. Fî şehri şevvâl senete elfin
8. Ve selâse mieten ve sittetin ve seb'ûne
9. H.1376-M. 1957

Anlamı:

Yalnızlığımda, Allah onu izzetli kılsın ve affetsin. Merhume, Şevval ayında 1376'da (1957) vefat etmiştir.

Örnek No : 3

Şekil 5: 3 nolu mezarın baş ucu ve ayak ucu ucu şahidesi ve baş ucu şahidesi çizimi

Tarih: 1935

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Şeyh Muhammed'in kızı Hadice'ye ait mezar, baş ucu ve ayak ucu ucu şahidesinden oluşmaktadır (Şekil 5). Sarımsı kalker taşı malzemeli şahidelerin sadece iç yüzlerinde kitabeleri bulunmaktadır. Şahidelerin alt kısımlarında tuzlanma, belli yerlerde kopmalar, likenleşme ve kararmalar mevcuttur.

Baş ucu şahidesi 0.87x0.37x0.15 m. ölçülerinde yekpare taşa oyularak iki kademe olarak yapılmıştır (Şekil 5). Şahidenin üst kitabe kısmı okunaklı olup, birinci satırı sivri kemerin içine yazılmış vaziyette üç satırdan ibarettir. Alt bölümde ise yine daire içerisinde dört satır halinde oyma ve kabartma tekniğinde yazılmış kitabe mevcuttur. Şahidenin tepelik kısmı iki yanda sütuncelere oturan üç dilimli kemerden oluşmaktadır. Dilimli kemerin arkasında ikinci bir kademe olarak "S" ve "C" kıvrımları ile şekillendirilen ikinci kemerli tepelik kısmı vardır.

Ayak ucu şahidesi 0.87x0.37x0.15 m. ölçülerinde baş ucu şahidesi ile aynı özelliklere sahiptir. Kitabelerden üstte yer alan tamamen aşındığından okunamaz durumdadır. Ancak alt tarafta yer alan daire içerisinde dört satır halinde yazılmış kitabe oyma ve kabartma tekniğine sahiptir.

Sülüs karakterli yazılar, Arapça'dır. Dilimli kemer, sütunceler şahidelerdeki süslemeye dair detaylardır.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Yâ Mûnisî
2. Hâzâ kabru kad ...
3. ...

Daire İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Hâzâ kabrü'l-merhûme
2. Hadîce binti
3. Muhammed ibni'l-Hâc İbrâhîm
4. et-Türkî

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, Muhammed b. Hacı İbrahim Türkî kızı Hatice'nin kabridir.

Ayak Ucu Şâhide Kitabesinin Transkripsiyonu

- 1...
- 2...
- 3...
- 4...

Daire İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Kad tüvuffiye'l-merhûmu
2. Fî Rebî'ü'l-Evvel senete elfin
3. Ve Selâse mietin ve erba'tin
4. Ve hamsîn

Anlamı:

Merhum Rebî'ü'levvel ayı, H. 1354 (M.1935) yılında vefat etti.

Örnek No : 4

Şekil 6: 4 nolu mezarın ayak ucu şahidesi ve çizimi

Tarih: 1915

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Bir kadına ait olduğu anlaşılan mezar, yalnızca ayak ucu şahidesinden oluşmaktadır (Şekil 6). Sarımsı kalker taşı şahidenin hem iç hem de dış yüzeyinde kitabeleri bulunmaktadır. Şahidenin yüzeyinde yer yer tuzlanma, renk değişimi ve malzeme kopmaları gözlemlenmektedir.

Şahide 0.90x0.37x0.15 m. ölçülerinde tek parça taşta oyularak iki bölümlü kitabeden oluşmaktadır (Şekil 6). Şahidenin hem iç hem de dış yüzü aynı özelliklere sahiptir. Üst kitabe kısmı okunaklı, bir biçimde birinci satırı sivri kemerin içine yazılmış vaziyette üç satırdan ibarettir. Alt bölümdeki kitabe ise daire içerisinde dört satır halinde oyma ve kabartma tekniğinde yazılmıştır. Şahidenin tepelik kısmı iki yanda örgü motifinden oluşan sütüncelere oturan üç dilimli kemerle sonlanmaktadır.

Kitabe yazıları sülüs karakterli olup, Arapçadır.

Kitabeler

Ayak Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Yâ Mûnisî
2. Fe kâlet mâ nehet fî sabâhâ
3. Velâ nâlet mine'l-mer'i medâhâ

Daire İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Hâzâ kabri'l-merhûme
2. Fâtîme binti'l-merhûm
3. el-Hacc el-İbrâhîm el-türk
4. İlâ rûhihâ el-fâtihâ

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, umduğuna varamadı ve çocukluğunu yaşayamadı. Merhume Türk Hacı İbrahim'in kızı Fâtîme'nin kabridir, Rubuna Fatıha

Ayak Ucu Şâhide (dış yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Fi Vahdeti
2. De'âhâ rebbuhâ tava'an ev
3. Ve lebbe nefsuhâ hîne de'âhâ

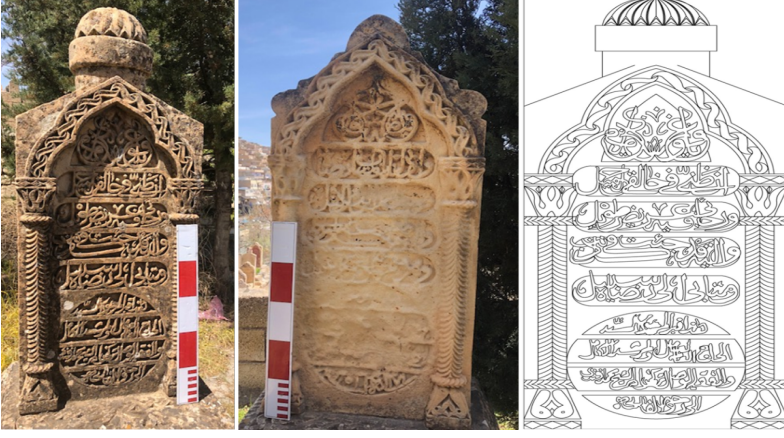
Daire İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Kad tüvuffiyet el merhûme
2. Evvele yevmi 'idi'l-fitri
3. Li seneti erba'atin ve selâsîneve selâsemietin ve elfin
4. 1334-

Anlamı:

Yalnızlığında, Rabbi onu isteyerek veya Onu yanına çağırırdı, Onun nefsi çağrıldığında icabet etti. Merhume, Ramazan ayının ilk günü 1334'de (1915) vefat etti.

Örnek No: 5

Şekil 7: 5 nolu mezarın baş ucu ve ayak ucu şahidesi ve baş ucu şahidesinin çizimi

Tarih: Tarihsiz

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Bir erkeğe ait olduğu anlaşılan mezar baş ucu ve ayak ucu şahidelerinden oluşmaktadır (Şekil 7). Sarımsı kalker taşından yapılan şahidelerin hem iç hem de dış yüzeylerinde kitabeleri bulunmaktadır. Her iki şahide de tuzlanma, doku kaybı ve renk değişimi, kararmalar mevcuttur. Baş ucu şahidesinin kitabeleri fazlaca tahrip olduğundan kitabeleri okunamamıştır.

Hem baş ucu hem de ayak ucu şahidesi, 0.90x0.42x0.18 m. ölçülerinde benzer form ve süsleme özelliklerine sahiptir (Şekil 7). Şahidelerdeki kitabeler ilk satırı sivri kemer biçiminde olacak şekilde kartuşlar içerisine yazılmıştır. Beş satır halindeki kitabenin alt kısmında ise düzgün okunaklı, dört satır halindeki kitabe daire içerisine yazılmıştır.

Şahideler yerpare taş üzerine iki kademeli yüksek kabartma tarzında ince bir işçilikle yapılmıştır. Her iki şahidede kitabelerin bulunduğu kısım, yüksek kabartma tekniğinde dilimli kemer ve yanlarda sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Balıksırtı motiflere sahip sütünce gövdeleri, palemt motifli kaide ve baş uculuklarla teşkilatlandırılmıştır. Sütuncelerin taşıdığı dilimli kemerin yüzeyinde ise “S” kıvrımlarından oluşan örgü motiflerine sahiptir. Ayak ucu ve baş ucu şahideleri arasındaki tek fark ise baş ucu şahidesi arkada en dışta “S” ve “C” kıvrımlı kemer

ile sonlanırken ayak ucu şahidesi düz bir profille devam edip, dilimli formda baş uculukla sonlanmıştır. Kitabe yazıları sülüs tarzda olup, Arapçadır.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhîde (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Ve Bülûğ
2. İnne zannî fi hâlikî cemîlün
3. Ve recâî fihî arîdün tavîlün
4. Ve ileyhi ked ci'tu fi kulli zenbin
5. Ve metâbî ilâ ridâhu sebîlün

Daire İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Hâzâ kabrû'l-merhûm
2. es-Seyid el-hâcc el-âlim el-âmil ve'l-mürşidü'l-kâmil
3. Ve'l-fakîh el-vâsil eş-şeyh Muhammed Efendî
4. İlâ rûhihi el-fâtîha

Anlamı:

Yaradana yönelik zannım güzeldir ve O'na yönelik ümidim geniş ve uzundur. Her günahla O'na geldim ve Tevbem O'nun rızasına bir yoldur. Merhum, Seyyid, hacı, âlim, âmil, kâmil mürşid ve Ulaşan fakih Şeyh Muhammed Efendi'nin kabridir, Rubuna fatiha.

Örnek No: 6

Şekil 8: 6 Nolu mezarın baş ucu ve ayak ucu şahidesi

Tarih: Tarihsiz

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Bir kadına ait olan mezar, baş ucu ve ayak ucu şahidelerinden oluşmaktadır (Şekil 8). Sarımsı kalker taşı malzemeli şahidelerin baş ucu şahidesinin dış yüzeyinde, ayak ucu şahidesinin ise iç yüzeyinde kitabeleri bulunmaktadır. Şahidelerin yüzeylerinde yer yer malzeme kopmaları, renk değişimi ve tuzlanmalar dikkati çekmektedir.

Baş ucu ve ayak ucu şahidelerin aynı ölçülere sahip olup, 0.86 x 0.35 x 0.15 m ölçülerindeki tek parça taşların oyularak iki bölüm halinde oluşturulmuştur. İki bölümlü kitabelerin en üstte bir satırı sivri kemer içerisinde yazılmış vaziyette beş satırdır.

Alt bölümündeki kitabeler ise daire içerisinde, alt satırları toprak altında kaldığından okunamayan toplam dört satırdan ibarettir. Baş ucu şahidesinin tepelik kısmı ise "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan kemerle sonlanmıştır. Oyma tekniği ile oluşturulan kitabeler sülüs karakterli olup, Arapça yazılmıştır.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhide (dış yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Yâ Mûnisî
2. Kad Yâ Rabbî ve iğfir zenbî keremen
3. İsmu
4. Radiytu ... el-lezî ... en-nevâl fe kün
5. ...er-rahîm er-rahmân

Daire İçinde Olan Kısmın Transkripsiyonu

1. Hâzâ kabrû'l-merhûm
2. İmam ... şeyh
3. El-hâcc mustafâ ... muhammed

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, günahımı bağışla.....razı oldum... esirgeyen ve bağışlayan. Bu kabir imam .. şeyh Hacı Mustafa... Muhammed'in kabridir.

Ayak Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Fî vahdetî
2. Seyyid ...
3. Hâsibenlî zannen fe ente
4. ... fî cenneti'l-firdevsi menziletin
5. Fî eş-şehîd el-a'zam el-azîm

Daire İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Kad tüvuffiye el-merhûm
2. Fî ğurreti zî'l-ka'de

Anlamı: *Yalnızlığında, Seyyid var sayarak, varılacak yeri Firdevs Cenneti eyle. Büyüklerin büyüğü şebit.... bu merhum Zilkade ayında vefat etmiştir.*

Örnek No: 7

Şekil 9: 7 nolu mezarın baş ucu ve ayak ucu şahidesi

Tarih: Tarihsiz

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Bir kadına ait olan mezar, baş ucu ve ayak ucu şahidelerinden oluşmaktadır (Şekil 9). Sarımsı kalker taşından yapılan şahidelerin iç yüzlerinde kitabeleri

bulunmaktadır. Şahidelerin alt kısmı toprak altında kalmakla birlikte yer yer malzeme kayıpları, renkte kararmalar ve tuzlanma dikkati çekmektedir.

Her iki şahide aynı ölçülerde olup, baş ucu şahidesinin daha fazla toprak altında kaldığı görülür. Şahide, 0.57 x 0.35 x 0.15 m ölçülere sahip tek parça taşlardan oluşturulmuştur. Toprağın homojenliğine bağlı olarak kuzeye doğru hafif eğildikleri de dikkati çeker.

İki bölüm halinde oluşturulan kitabeler her iki şahidede de üst satır sivri kemerli bir kartuş diğer ikisi dikdörtgen kartuşlar içerisinde olacak şekilde üç satırdır. Alt bölümlerdeki kitabeler ise damla motifi şeklinde üç satırlık kartuşlara yazılmıştır.

Şahidelerin tepelik kısımları kısmen tahrip olmakla birlikte, “S” ve “C” kıvrımlarından oluşan kemerlerle sonlanmıştır. Oyma tekniği ile yazılan kitabeler sülüs karakterli olup, Arapça’dır.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Yâ mûnisî
2. Yâ rabbî ve ica’l fi recâî ğayre ...
3. Üridü, ve ica’l hisâbî ğayre ...

Üçgen İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

4. Hâzâ
5. Kabrû’l-merhûm

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah’ım, Rabbim ümidimi... dışında kıl, hesabımı...dışında kıl istiyorum. Merhumun kabri...

Ayak Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Fî Vahdetî
2. ... be’îdün ... fî’ d-dâreyn ...
3. Sabren minnî ... illa hüve ...

Üçgen İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Hâzâ
2. Kabrû’l-merhûmeti

3. Teveffet el-merhûme

Anlamı:

Yalnızlığımıda... uzaktır. İki cibanda ...Bu mezar merbumenin kabridir.

Örnek No: 8

Şekil 10: 8 Nolu mezarın baş ucu ve ayak ucu şahidesi

Tarih: 1960

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Halime isimli bir kadına ait olan mezar, baş ucu ve ayak ucu şahidelerinden oluşmaktadır (Şekil 10). Açık renkli kalker taşına oyularak yapılan mezar taşlarının sadece iç yüzeylerinde kitabeleri bulunmaktadır. Şahidelerde yer yer kararmalar, doku kayıpları görülmekle birlikte kitabeleri okunaklıdır.

Baş ucu ve ayak ucu şahideleri, aynı form ve özelliklere sahip olmakla birlikte ölçüleri de aynıdır. 0.90 x 0.37 x 0.15 m ölçülerde tek parça taşlardan yapılmıştır. Kitabeler üst kısımda, ilk satır sivri kemerli bir kartuşa, diğer ikisi dikdörtgen kartuşlara yerleştirilmiş halde üç satır bulunmaktadır. Alt kısımda ise beş satır halinde damla motifi içerisine yerleştirilmiştir. Şahidelerin tepelik kısımlarında aynı özelliklere sahip olmakla birlikte S" ve "C" kıvrımlı kemerler ile sonlanmıştır. Oyma tekniği ile yazılmış sülüs karakterli kitabeler, Arapça'dır.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhide Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Yâ mûnisî
2. İlâhî lestu li'l-firdevsi ehlen
3. Ve lâ ekvâ alâ nâri'l-cehîm

Üçgen İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Hâzâ
2. Kabrû'l-merhûme
3. Halîme binti'l-hacc
4. İbrâhîm et-türkî, ilâ rûhihâ
5. el-fâtîha

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah'ım. Ey Allah'ım, Firdevs'in balkından değılim. Cebennem ateşine karşı dayanıklı da değılim. Bu kabir merhume Hacı İbrahim et-Türkî'nin kızı Halime'nindir. Rubuna Fatîha.

Ayak Ucu Şâhide Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Fî vahdetî
2. Ve hab lî tevbeten ve iğfir zünûbî
3. Fe inneke ğâfirü'z-zenbi el-azîm.

Üçgen İçinde Yer Alan Kısımın Transkripsiyonu

1. Kad tüvuffiye el-merhûm
2. Fî şehri cemâdî
3. el-âhir senete elfin ve selâse mietin
4. Senete 1379

Anlamı:

Yalnızlığımda beni bağışla ve beni affet. Çünkü sen günahları affedersin ve günahların büyüğünü affedersin. 1379 (1960) yılının Cemâdilâbir ayında bir merhum vefat etmiştir.

Örnek No: 9

Şekil 11: 9 nolu mezarın baş ucu ve ayak ucu şahidesi, baş ucu şahidesi çizimi

Tarih: 1924

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Kitabelerden kadına ait olduğu anlaşılan bu mezarda baş ucu ve ayak ucu şahidelerinden oluşmaktadır (Şekil 11). Açık renkli kalker taşından yapılan şahidelerden baş ucu şahidesinin hem iç hem de dış yüzeyinde, ayak ucu şahidesinin ise yalnızca yüzeylerde renk değişimleri ve tuzlanmalar dikkati çekmektedir.

Baş ucu şahidesi 0.93 x 0.37 x 0.15 m ölçülerinde olup, taşın derin oyma tekniği ile yanlardan kademeli, üstte de dik-sivri bir alınlık oluşturacak şekilde tamamlanmıştır (Şekil 11). Bu bölümün üzeri sade bir başlıkla sonlanmaktadır. Baş ucu şahidesinin iç yüzeyinde üst kısımda sivri kemer formulu kartuş içerisinde bir satır, diğer ikisi ise dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmış şekilde üç satırlık kitabe yer almaktadır. Bu şahidenin alt kısmındaki kitabesi ise beş satır halinde damla motifi içerisine yerleştirilmiştir.

Baş ucu şahidesinin arka yüzündeki kitabeler oyma tekniğinde en üstte kaş kemer formulu kartuş içerisinde bir satır, altta ise damla motifi içerisinde en alttaki toprağa gömülü vaziyette beş satır halinde yazılmıştır.

Ayak ucu şahidesi 0.87 x 0.37 x 0.15 m ölçülerinde olup tek parça taşın yanlarda düz bir profil yaratacak şekilde oyulması ile oluşturulmuştur. Kitabenin yazıldığı alanı sınırlayan bir çerçeve kompozisyonunun meydana getirdiği bu mezar taşında kitabeler okunaklıdır.

Kitabeler üst kısımda ilk satır sivri kemer formulu bir kartuş içerisinde, diğer ikisi dikdörtgen kartuşlara yerleştirilerek yazılmıştır. Yine bu mezar taşının alt kısmı da damla motifi içerisine yerleştirilen beş satırlık kitabeye sahiptir. Ayak ucu şahidesi baş ucu şahidesinden farklı olarak "S" ile "C" kıvrımlara sahip bir kemer ile sonlanmaktadır. Sülüs karakterli kitabeler, Arapça yazılmıştır.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Yâ Mûnis
2. İnne kereme'l-halki mâ li min...
3. inde celle.....Anlamı:

Baş Ucu Şâhide (dış yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Hâzâ
2. Kabrû'l-merhûme
3. Binti şeyh nu'mân bin
4. Şeyhmân alî et-türkî ilâ
5. el-Fâtîha

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah'ım. Yarattılışın cömertliği...Bu mezar, Şeyh Nu'mân b. Şeyhmân Alî et-Türkî'nin kızının kabridir. El fatiha.

Ayak Ucu Şâhide (iç yüz) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Fî vahdetî
2. ...
3. İnne'l-kerîme ...

Üçgen İçinde Yer Alan Kısımın Transkripsiyonu

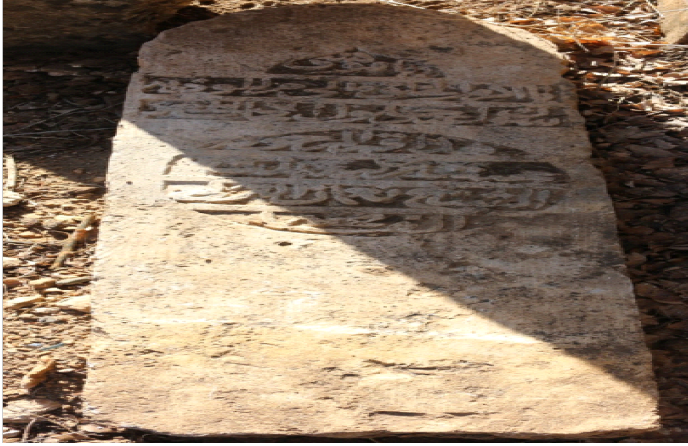
1. Kad ...
2. Tüvuffiye'l- merhûme
3. Fî şehri ...
4. es- Seyyid

5. 1342³

Anlamı:

Yalnızlığında... Cömert olan...Mezarda ... Seyyid, ...ayında 1342 (1924) yılında merhume vefat etmiştir.

Örnek No: 10

Şekil 12: 10 nolu mezarın baş ucu şahidesi

Tarih: Tarihsiz

İnceleme Tarihi: 13 Ocak 2017-06.11.2018

Tanım

Mezarlık alanı içerisinde herhangi bir mezar yapısı üzerinde değil de gelişmiş güzel yerde bulunan bu mezar taşı, Amine Mehdiye isimli bir kadına aittir (Şekil 12). Diğer mezartaşlarının baş ucu şahide kitabelerinde geçen “Yâ Mûnisi” ifadesinin bu mezartaşının kitabelerinde de kullanıldığı görülür. Bundan dolayı baş ucu şahidesi olduğunu düşündüğümüz bu mezar taşı, sonraki süreçte tahrip edilerek mezarından söküldüğü anlaşılmaktadır.

1.35 x 0.35 x 0.15 m ölçülere sahip şahidenin yüzeyindeki kitabeler iki bölüm halinde yazılmıştır. Üst bölümdeki kitabelerin ilk satırı kaş kemer formu bir kartuş içerisinde, diğer ikisi ise dikdörtgen kartuşlara sığdırılarak yazılmıştır. Şahi-

³ Tarih kısmı net okunamadığından 1342 veya 1362 şeklinde iki alternatif olabileceği düşünülmüştür.

denin tepelik kısmı dilimli olduğu anlaşılan kemer formu şeklinde sonlandırılmıştır.

Sülüs karakterli yazılar, Arapça'dır.

Kitabeler

Baş Ucu Şâhîde (iç yüz-dış yüz?) Kitabesinin Transkripsiyonu

1. Yâ Mûnisî
2. Yâ ekreme'l-halk mâ li mine'l-vefâi
3. ...inde'l-hülûli

4. Hâzâ kabrû'l-merhûme
5. Amme mehdiye binti
6. eş şeyh Nu'mân et-Türkî
7. el-Fâtîha

Daire İçinde Olan Kısımın Transkripsiyonu

1. Hâzâ
2. Kabrû'l-merhûme
3. Binti şeyh nu'mân bin
4. Şeyhmân alî et-türkî ilâ
5. el-Fâtîha

Anlamı:

Ey biricik sığınağım olan Allah'ım. Ey yaratılışın en çok bağışlayanı, bana vefadan başka bir şey yoktur. ...ortaya çıktığında. Bu mezar, merhume, Şeyh Nu'mân b. Şeyhmân Alî et-Türkî'nin kızıdır. El fatiha.

Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi

İslamiyette anıtsal mezar yapıları ile birlikte, yalnızca mezar taşlarından ibaret mezar yapma geleneği çok köklü bir anlayışın devamı olarak bugün de önemini korumaktadır. Mardin'de bu geleneğin devamlılığını gösteren mezar taşları, bölge içinde çağdaşları sayılan örneklere nazaran kendine has özellikler sergilemektedir. Kullanılan malzeme, süsleme ve süsleme yoğunluğu bakımından daha fazla ön

plana çıkmaktadır. Mardin'in taş işleme sanatının geleneksel yöntemlerle devam ettiği kentlerden olması, bugün de aynı özellik ve formlarla mezar yapım geleneğinin devam etmesine olanak tanımaktadır.

İncelenen mezar taşlarında karşılaşılan hususlar aşağıda detaylı bir biçimde verilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen 10 mezar örneğinden, yalnızca 7 tanesinde vefat edenlerin isimleri bulunmaktadır. Mezar taşı kitabelerindeki "Merhum" ve "Merhume" ifadelerinden mezarda yatanın cinsiyetleri belirlenmiştir. Kataloga dahil edilen mezarlardan 8 tanesi kadın, 2 tanesi erkeklere aittir. Şeyh Mahmud El Türkî aile kabristanında çocuk bireylere ait mezar taşına rastlanmamıştır.

Mezar taşlarından yalnızca 5 tanesinde tarih belirtilmiş olmakla birlikte, en erken tarihlisi 1 nolu örnek olup üzerinde 1909 tarihi yer almaktadır. Tarihi belli olan 2, 3, 4, 8, 9 nolu mezarlar ise 20. yüzyılın başlarına (1910-1925) tarihlenmektedir. Kabristanda Latin harfleri ile yazılmış kitabelerde sahip katalog dışında tutulan diğer mezar taşlarından anlaşıldığı kadarıyla yakın zamana kadar da gömü yapılmıştır.

Mezar taşlarında usta ismine rastlanılmadığı gibi, mezar taşlarından 2, 3, 4, 6 nolu olanlar kendi aralarında, 7 ve 8 nolu örnek de kendi aralarında benzerlik göstermektedir. 5 ve 9 nolu örnekler ise dilimli kubbe şeklinde başlıklara sahip olmaları bakımından benzerdirler. Bu durum 2, 3, 4 ve 6 nolu mezarların aynı atölye üretimi olduğunu düşündürmektedir.

Malzeme ve Teknik

İncelenen mezar taşlarında, yörenin taş ocaklarından çıkarılan ve mimari yapıların ana malzemesi olarak da kullanılan, sarımsı kireç taşı kullanılmıştır. Kolay işlenebilen bu taş cinsi, hava ile teması sonucu dayanıklılığı artan bir malzemedir. Mezar taşlarında tercih edilen kalker taşlarında, zaman içerisinde iklim koşullarına bağlı olarak renk değişimleri, malzeme ve doku kaybı, tuzlanma gibi tahribat izleri görülmektedir. İncelenen örneklerden 2,5,8 ve 10 numaralı örnekler diğerlerine oranla daha sağlam ve okunaklıdır.

Katalog örnekleri yekpare taşlardan oyma tekniği ile oluşturulmuştur. Şahidelerin zeminin oyularak, yazıların yüzeyden kabartma şeklinde algılanması

sağlanmışır. Mardin'in sahip olduğu çok kültürlü yapı, mimariye yansıdığı gibi mezar taşlarında da kendisi hissettirmiştir.

Mezar tipleri bakımından, incelenen 10 örnekten sadece 5 nolu mezar şahideli sandukalı tipte olup, diğer örnekler şahideli mezar tipindedir. Şahideli örneklerimizden 10 nolu mezar taşı alanda gelişi güzel bırakılmakla birlikte toprağa gömülü değildir. Diğer örnekler ise (1, 2, 3, 4, 6, 7, 8,9) toprağa gömülü olup, aynı zamanda mezarın da sınırlarını belirlemektedir. Şahideli mezarlardan 4 nolu olan yalnızca ayak ucu şahidesine, 2 nolu olan yalnızca baş ucu şahidesine, 1, 3, 5, 6, 7, 8 ve 9 nolu olanlar ise hem baş ucu hem de ayak ucu şahidesine sahiptir. Kabristan alanında yerde duran ve gömülü olmayan 10 nolu şahidenin ise baş ucu şahidesi olabileceği düşünülmektedir. Mardin'de Muhammed Zırrar Mezarlığından hem de Veysi Simmak, Saraçođlu Mezarlığı, Teker Cami Haziresi vd. hazire ve mezarlıklarda da benzer özelliklere sahip mezar örnekleri bulunmaktadır.

Şahidelerden 3 ve 5 nolu mezar şahideleri zeminin derin bir şekilde kazılması sonucu kenar profillerinin oluşturulduğu görülmektedir. Sütunce şeklinde kenar profilleri üstte dilimli kemerler ile sonlandırılmıştır. Örneklerden 9 numaralı olan ise ince bir çerçeve profil oluşturacak şekilde derin oyularak uygulanmıştır.

Kitabe Özellikleri, Dil Ve İçerik

Yazılı ve sözlü kültür örneklerinin görüldüğü mezar taşlarında şiir, methiye, öğüt, türkü, ayet meali gibi çeşitli biçimlerde temsil edilebilirler (Altuntek ve Erdal, 2014, s.78). İncelediğimiz mezartaşlarından 5 Nolu Mezar Taşında *“Yaradana yönelik zannım güzeldir ve O'na yönelik ümidim geniş ve uzundur. Her günabla O'na geldim ve Tevbem O'nun rızasına bir yoldur.”* ifadesi ile yaradana yönelik düşünce ve tevbe üzerine yazılmış düşünceleri görmekteyiz.

Yine 2 nolu mezarda *“Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, Bu kabirde yatan hacı ve aynı zamanda Hz. Muhammed Mustafa'nın kabrini ziyaret etmiş ve gerçek olan ölümdür, onun dışında gurbetteyiz. Vefat etti ve geçmiş günleri geride bıraktı. Bu kabir Munib, halil merhumun kızı evin kızılı (kınalı saçlı) Hacıye Şemsi'ye aittir.”* ifadesinde kişinin fiziksel özelliklerinin de vurgulandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 13: Kataloğa dâhil edilmeyen mezar taşı-Latinize edilmiş Arapça ayet

Mezar taşlarında kitabelerin Arap harfleri ile Arapça dilinde yazıldığı görülmektedir (Şekil 13). Mezarlarda yatan kişilerin Türk kökenli bir aileden (Şeyh Mahmud El Türkî ailesinden) oldukları anlaşılmaktadır. Arap kökenli olmamalarına rağmen mezar taşlarında Arapça'nın kullanılmış olması, Kur'an'ı Kerim'in hattı olması nedeniyle açıklanabilir. Mardin'de farklı etnik ve dini kökenlere sahip olmalarına karşın Kürt, Süryani gibi toplulukların da mezar taşlarında Arap harflerini ve kısmen de Arapça'yı tercih ettikleri görülür (Acar ve Yeşilbaş, 2016, s.28). Bu durum, geleneksel mezar taşı yapan ustaların bu alanda beceriye sahip olmaları ve Arapça'nın bölgede yaygın kullanılan dil olması ile açıklanabilir. Yazıtlarda ve sembolik bezemelerde kullanılan dilin Arapça, Latin harfleri ile birlikte kullanımı alfabe değişikliği sonrası tarihsel sürecin mezar taşlarına yansıdığını göstermektedir (Altuntek, 2019, s.103). Katologlamaya dâhil edilmeyen mezarlardan iki adedinde Arapça ayetlerin Latin harfleri ile yazımı görülmüştür.

Şekil 14: Kataloğa dahil edilmeyen baş ucu ve ayak ucu şahidesi, Latinize edilmiş Arapça ayet

Şahidelerin kitabeleri, alınlık kısmında kaş veya sivri kemerli bir formda, dik-dörtgen kartuşlar içerisinde, damla motifinin veya daire motifinin içine yazılmıştır (Şekil 14). Sülüs tarzda yazılan hatlar bu rozetlerin içine kompozisyon oluşturacak şekilde kartuşlarla sınırlandırılmıştır.

Kitabeliğin içine baş ucu şahidelerde “Yâ Mûnisi”, (Ey biricik sığınağım olan Allah'ım) ayak ucu şahidelerinde ise “Fî Vahdî” (Yalnızlığında, Ey Yoldaşım) yazı kalıpları uygulanmıştır. Es-seyid ifadesi Hz. Muhammed'in soyundan gelen kişileri ifade etmek için kullanılan “seyyitlik” makamına referans vermektedir.

Şahidelerde erkekler için “merhum”, “ibn” (oğlu), kadınlar için “merhume”, “binti” (kızı) gibi ifadeler yer almaktadır.

İncelediğimiz kabristanın Şeyh Mahmud El Türkî ailesine ait olmasından kaynaklı, dinsel ve toplumsal bir statüyü belirten “Şeyh”, “Seyyid”, “Hacı” ifadelerin de şahidelerde yer aldığı görülmektedir.

“Ey biricik sığınağım olan Allah'ım. Ey yaratılışın en çok bağışlayanı, bana vefadan başka bir şey yoktur.” (20 Nolu Mezar Taşı)

“Yalnızlığında beni bağışla ve beni affet. Çünkü sen günahları affedersin ve günahların büyüğünü affedersin.” (10 Nolu Mezar Taşı)

Kitabelerde, genel olarak yakarış, dua, kimlik, dua isteme, tarih ve yatan kişinin ünvanı ile Şeyh Mahmud El Türkî ailesinde kimin kızı veya oğlu olduğunu belirten bilgiler yer almaktadır.

15 nolu mezar taşında “*Bu mezar, merbume, 4. Şeyh Nu‘mân b. Şeyhmân Alî et-Türkî’nin kızınıdır. El fatiha.*” ve 10 Nolu Mezar Taşı “*Bu kabir merbume Hacı İbrahim et-Türkî’nin kızı Halime’nindir. Rubuna Fatiha*” ifadelerinden El Türkî ailesinin birer ferdi oldukları baba isimleri ile birlikte verilmiştir.

Bireyin Müslüman olduğunu belirten Kur’an-ı Kerim’in ilk süresi olan Fatiha kullanımı mezarlık alandaki mezarların tamamında kullanılmıştır. İslamiyet sonrası Türk mezar yazıtlarında Kur’an’ın ilk suresinin değişik şekillerde kullanımı (ruhuna Fatiha, ruhuna el fatiha) İslami temaların mezar taşlarında dönüşümü olarak değerlendirilebilir (Altuntek, 2019, s.102). Bunun yanında mezar taşında kimlik bilgilerinin bulunması önem arz etmektedir.

Ölen kişinin babasının adı, ailenin tanınan soyadı, ölünün adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihlerinin yazıldığı görülmektedir. Bu yazılara okunamayan 3 adet mezar haricinde tümünde rastlanmıştır. Mezar taşlarında isimler, ölenin adı, babasının adı ile birlikte verilmiştir. Şeyh Mahmud El Türkî aile kabristanında kimlik, meslek bilgilerini sembolize eden mezar taşına rastlanmamıştır. Daha çok dini öğelerin kullanımı dikkati çekmiştir. Baba isimlerinin önündeki ünvan ise “Şeyh”, “Hacı”, “Seyyid” gibi dinsel temalar kullanılmıştır. Kadın bireylere ait mezar taşlarında ailesinden (genellikle babasının) bir erkeğin ismi ile birlikte yer alması erkek soylu bir sistemin mezar taşlarında da devam ettiğini gösterir.

“*Bu kabir merbume Hacı İbrahim et-Türkî’nin kızı Halime’nindir.*” (10 nolu mezar taşı)

Kitabeler daha çok birinci ağızdan yazılmasının yanı sıra ikinci ağızdan anlatım yolu ile yazıldığı mezar taşları da görülmektedir.

“*Rabbi onu yanına çağırırdı. Onun nefsi çağrıldığında icabet etti.*” (4 nolu mezar taşı)

“*Yaradana yönelik zannım güzeldir. Ona yönelik ümidim geniş ve uzundur. Her günahla ona geldim. Tevbem onun rızasına yoldur.*” (5 nolu mezar taşı).

“*Ey biricik sığınağım olan Allah’ım. Ey Allah’ım, Firdevs’in balkından değilim. Cehennem ateşine karşı dayanıklı da değilim*” (8 nolu mezar taşı)

İncelenen alanın aile mezarlığı olması hasebiyle mezar taşlarında ailenin ait olduğu sülale isminin kullanımı yaygındır. Bu nedenle Türkî soy ismi ile tanımlama yapılmıştır. Bu ismin önünde sıklıkla karşılaşılan dini ünvanlar da

bulunmaktadır. İslam'da ölüm karşısında herkesin eşit olduğu inancı yaygındır. Erkek bireylerde karşılaşılan baş ucu şahidesindeki sarık kullanımına bir kadın bireyde de karşılaşılmıştır. Bu tercihin, cinsiyet farklılığından ziyade dini unsurların ön planda tutulmak istenmesi sonucu ortaya çıktığı tahmin edilmektedir.

Genellikle çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireyler için kullanılan “*çocukluğuna doyamadı, çocukluğunu yaşayamadı*” gibi tabirler bir mezarda tespit edilmiştir.

“Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, umduğuna varamadı ve çocukluğunu yaşayamadı.” (5 nolu mezar taşı)

Kalıp ifadelerden olan “*ey biricik sığınağım olan Allah'ım*” sözü hem kadın hem de erkek bireylerin mezar taşlarında gözlenmiştir.

Kişinin fiziksel özelliklerinin vurgulandığı mezar tespit edilmiştir. Bu özelliği ile aile üyelerinin arasındaki fiziksel farklılıklar anlaşılmaktadır.

“Bu kabir Munib, halil merhumun kızı evin kızılı (kınalı saçlı) Hacıye Şemsi'ye aittir.” (2 nolu mezar taşı)

Mezar taşı yazıtlarında Allah'ı nitelendiren isimler (Rahman, Munis, Cemil, Vahdet, Kerim, Kerem), cennet tanımı (Firdevs), kişi kavramları Arapça terimlerle ifade edilmektedir. Mezar taşlarında Allah'ın peygamberi Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü, Allah'ın elçisi olarak bahsedilmiştir. Burada Hz. Muhammed'in isminin zikredilmesi ümmetine şefahtçi olma inancına dayandırılabilir (Elmalılı Hamdi Yazır, 2019).

“Ey biricik sığınağım olan Allah'ım, Bu kabirde yatan hacı ve aynı zamanda Hz. Muhammed Mustafa'nın kabrini ziyaret etmiş.” (2 nolu mezar taşı)

Süsleme

Şeyh Mahmud El Türkî kabristanında incelediğimiz mezar taşlarında süslemeler kalker taşı üzerine oyma tekniği ile yapılmıştır. Süslemede daha çok bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlar tercih edilmiştir. Kitabelerin içine yazıldığı damla ve daire motifli rozetler, mezar taşlarında sade, yalın bir süsleme anlayışının ürünü olarak değerlendirilebilir.

Hem daire hem de damla motifleri, Mardin'deki sivil ve dini mimaride kullanıldığı bilinmekle birlikte geleneksel taş işçiliğinin devam ettiği bu bölgede hala çok sevilerek kullanılmaktadır. Muhammed Zırrar Mezarlığı ile Veydi

Sımmak Mezarlığında hem tarihi mezar taşlarında hem de günümüz mezar taşlarında da sıkça rastlanan motiflerdir (Bodakçı, 2017).

Mezar taşlarından 5,9 nolu şahidelerin tepe noktalarında başlık kullanılmıştır (Şekil 16). Bu başlıklardan 5 nolu olan da Mardin'de Artuklu döneminde sıkça kullanılan ve sonrasında mimari geleneksel bir unsur olarak Akkoyunlu, Osmanlı döneminde de tercih edilen dilimli kubbe formunun minimize edilmiş hali ile kullanılmıştır. Bölge mimarisinde sıkça karşılaşılan bir form olan dilimli kubbenin mezar taşlarının süslemesinde başlık şeklinde de tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 15: 5 Nolu ve 9 Nolu Mezar Taşı Başlık Detayı

Mezar taşlarından 2 ve 3 nolu olanların süsleme kompozisyonunu, "S" ve "C" eğrileri yaparak oluşturulan kemer formu ile sonlandırmışlardır (Şekil 16). Lale devri ile birlikte Osmanlı Sanatını etkileyen Barok, Rokoko ve Ampir süsleme unsuru olarak değerlendirilen bu formlar, mimaride olduğu kadar mezar taşlarında da sıkça kullanılmıştır. Mardin'nin farklı mezarlıklarında benzer özelliklere sahip çok sayıda mezar taşı bulunmaktadır (Bodakçı, 2017).

Şekil 16: 2 ve 3 Nolu Mezar taşı kemer detayı

Süslemede dikkati çeken bir diğer husus, 5 nolu mezarın üst kapak taşında altı kollu yıldızların etrafında rumi ve palmetlerin işlenmiş olmasıdır. Kapağın etrafını dolaşan süsleme bordüründe de “S” harflerinin oluşturduğu bordür dikkati çekmektedir.

Şekil 17: 5 Nolu Mezar taşı kapağı üzerindeki süsleme detayı

Kompozisyonda daire içerisinde altı kollu yıldız ve bunun etrafını kıvrık dal, rumi ve palmet dizileri ile tamamlayan gülbezek motifi de yer alır (Şekil 17). Altı kollu yıldızların kullanıldığı örneklere Bitlis, Muğla, İznik ve Cizre’de de karşılaşılmaktadır (Pektaş, 2001, s.162; Biçici, 2004, fot.14, çizim 7; İnci, 2008, fot.36-47).

Mezar taşlarından 5 nolu mezara ait şahide, süslemeleri en yoğun örnek olup sütunce gövdesinde balıksırtı motifleri yapılmış ve bileziklerle başlık ile kaidelere bağlanmıştır. 4 nolu mezar taşında ise şahidenin köşelerinde ikili örgü motifleri de hareketlilik katan unsur olarak değerlendirilmiştir (Şekil 18).

Şekil 18: 4 Nolu Mezar taşı Süsleme Örgü Motifi detayı

Kataloglanan ve katolaglanmayan mezar taşlarında süsleme bakımından benzer özellikler tespit edilmiştir. Alan içerisinde yer alan 20 adet mezardan kataloğa dahil edilmeyen 5 adet mezarda zambak, lale, sümbül, gül ve diğer çiçeklerin kullanıldığı bitkisel bezemeler görülmektedir. Bu süslemelerin yoğunluklu olarak kadın bireylere ait mezar taşlarında olduğu dikkati çekmektedir. Erkek bireylerde baş ucu şahidesinde sarık kullanımı dinsel bir ünvanın veya kimliğin sembolü olabileceği tahmin edilmiştir. Sadece bir kadında sarık kullanımı gözlenmiştir. Özellikle şeyh, seyyid, hacı gibi ünvanı taşıyan bireylerde gözlenmesi bu sonucu düşündürmüştür. Şeyh Mahmud El Türkî aile kabristanında kimlik bilgisi Türkî kelimesinin kullanımı ile vurgulanırken, dinsel unvan kullanımı da olması dine bağlılığı yansıtmaktadır. Türk kimliği açısından önemli bir yere sahip ay, yıldız motifleri, incelenen bu aile mezarlığında da kullanılmıştır (Şekil 18). Bu şekilde etnik aidiyet unsuru ön plana çıkarılmıştır. İncelenen mezar taşlarında nesnel veya figürlü süslemelere rastlanmamıştır.

Şekil 18: Katalog dışı mezar taşı süsleme detayı

Sonuç

Kabristana adını veren Şeyh Mahmud El Türkî'nin, Mardin'de Abbasi döneminde Türkmen boylarının bölgeye yerleşmesinde ve bölgenin Türkleşmesine katkı sağlayan bir komutan olduğu bilinmektedir. Mardin'de ayrıca Şeyh Mahmud El Türkî isimli bir cami de bulunmaktadır. Muhammed Zırrar Mezarlığında ayrı bir alan olarak belirlenen ve bu aileye ait olduğu anlaşılan kabristan, yerel ölü gömme geleneğinin özelliklerini taşımaktadır.

Doğu ve güneydoğu bölgelerinde aile ve akrabalık ilişkilerine daha fazla önem verilmesi sonucu oluşan bu alanlar, bölgenin toplumsal kimlik tanımlamasında önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan ele aldığımız kabristandaki mezar taşı incelemeleri sanat tarihsel ve antropolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu kabristandaki mezar taşları örnekleri üzerinden bölgenin mezar taşı yapım gelenekleri de tespit edilmiştir.

Çalışmamızda Şeyh Mahmud El Türkî aile kabristanında yeralan mezartaşları incelenmiş, malzeme, teknik, dil ve süsleme bakımından değerlendirilmiştir. İncelenen kabristanda 20 mezar bulunmakla birlikte bunlardan sadece 10 tanesi kataloğa dahil edilmiştir. Ancak katalog dışındakiler üzerine yüzeysel de olsa yapılan incelemeler neticesinde kadın bireylerin sayısı 12, erkek bireylerin sayısı 6, kime ait olduğu anlaşılamayan mezar sayısı 2'dir.

Şeyh Mahmud El Türkî aile kabristanında incelenen mezar taşlarında, bölgenin mimari yapılarında da en fazla kullanılan ve yörenin taş ocaklarından çıkarılan sarımsı kireç taşı kullanılmıştır.

Mezar taşları yekpare taşların zeminin oyularak oyma tekniği ile oluşturulmuştur. Şahidelerdeki yazılar ve süslemeler çoğunlukla yüzeyden kabartma şeklinde olmakla birlikte, derin ve yüzeysel oyma teknikleri de tespit edilmiştir.

Şahidelerin kitabe metinleri, dikdörtgen kartuşlar içerisinde damla motifi veya daire motifi ile sınırlanarak, alınlık kısmında ise çoğunlukla kaş veya sivri kemerli bir formla verilmiştir.

Sülüs karakterli hatlar, rozetler içine bir bütünlük oluşturacak şekilde kompoze edilmiştir. Mezar taşı kitabelerinde kullanılan metinler Arap harfleri ile Arapça dilinde yazıldığı görülmektedir. Kataloğa dahil edilmeyen mezar taşlarında, hem Arapça-Latin harfleri birlikte hem de zamanla değişerek sadece Latin harflerinin kullanıldığı örneklerle karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen kabristanın mezar taşlarında süslemeler, kalker taşı üzerine oyma tekniği ile oluşturulmuştur. Süsleme kompozisyonlarda çiçek, lale, gülbezek, kıvrık dal, rumi ve palmet dizileri ile oluşturulan bitkisel motiflerin daha çok tercih edilmiş olduğu dikkati çeker. Geometrik süsleme kompozisyonlarında, daire içerisinde çok kollu yıldızlar, üçgen ve bir takım çokgen motifler de kullanılmıştır. Bununla birlikte, kitabelerin içine neşredildiği damla ve daire motifli rozetler, Mardin'deki tarihi sivil ve dini mimaride sıkça kullanılan ve geleneksel taş işçiliği ile temsil edilen mezar taşlarında da yalın bir süsleme anlayışının ürünü olarak değerlendirilebilir.

Mardin'de Artuklu döneminde sıkça kullanılan ve sonrasında mimari geleneksel bir form olarak Akkoyunlu, Osmanlı döneminde de tercih edilen dilimli kubbe formu, mezartaşlarının başlıklarında da tercih edilmiştir. Başlıklardaki dilimli kubbe, bölgede mimariye özgü yerel bir formun, mezar taşlarına yansımaları olarak değerlendirilebilir.

İncelenen mezar taşlarında nesnel veya figürlü süslemelere rastlanmamıştır. Ancak; mezar taşları, Lale devri ile birlikte Osmanlı Sanatını etkileyen Barok, Rokoko ve Ampir süsleme unsuru olarak değerlendirilen “S” ve “C” eğrileri yaparak oluşturulan kemer formu ile sonlandırılarak estetik bir etki yaratmıştır.

Zırrar Mezarlığındaki, Şeyh Mahmud El Türkî aile kabristanı şehrin ölü gömme geleneğini anlamada önemli yer tutmaktadır. Kitabeler ve mezar taşı üzerindeki süslemelerden yola çıkarak ölümün nasıl algılandığı anlaşılmaktadır.

Baba soylu aile mezarlıkları kadın-erkek-çocuk gibi toplumu oluşturan bireylerdeki kitabelerin kullanımı, süslemelerin farklılığı, kullanılan dilin çeşitliliği gibi faktörler gözlemlenerek veriler değerlendirilmiştir. Özellikle kadın bireylerdeki karşımıza çıkan babasının adıyla anılma geleneği bu mezarlarda da görülmektedir. Çocuk bireylere ait hiçbir mezara rastlanmamış olması dikkate değer bir konudur. Kitabelerdeki ifadeler daha çok “ben” tekil kişi diliyle ifade edilmiştir. Her iki alfabenin (Arapça-Latin) kullanımı, kültürel zenginlik göstergesi sayılabileceği gibi tarihsel sürecin mezar taşlarına yansımaları olarak da değerlendirilebilir.

Ölümlerin defnedildiği mezarlık alanlar, yerel ölü gömme geleneklerini ortaya çıkarması yanında hem kültürel hem de sanatsal anlamda toplumu tanımaya ve anlamaya yardımcı olur. Mezarlıklar, ölümlerin defnedildiği alanlar olmakla birlikte bilimsel anlamda yerel inanç ve uygulamaların ortaya çıkarıldığı çalışma alanlarıdır. Bu çalışma, mezar taşı üzerine yapılacak benzer çalışmalara örneklik teşkil edeceği gibi literatüre de katkı sağlamış olacaktır.

Kaynakça

- Acar A. ve Yeşilbaş, E. (2016). Mardin mezar taşlarında kültürel etkileşim. *Şehir ve Medeniyet*, 5(11), 26–39.
- Acar, A. (2019). *Mardin Ortodoks süryani kiliselerinde gömü geleneği*. 23. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Altun, A. (2011). *Mardin’de Türk devri mimarisi*. İstanbul: Mardin Valiliği Yayınları.
- Altuntek, S. N. (2019). Mezar yazıtlarında İslami kişi kavramları, *Momento Mori Ölüm ve Ölüm Uygulamaları*, A. M. Büyükkarakaya ve E. B. Aksoy (ed.). (99-120), İstanbul: Ege Yayınları.
- Altuntek, S. N. ve Erdal, Y. S. (2014). Bediüzzaman mezarlığı’nda ölüm: Toplumsal/kültürel görünümler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 71-100.
- Aslanapa, O. (1997). Türk sanatı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bıçıcı, H. K. (2004). *Manisa Gördes’te bulunan Osmanlı dönemi süslemeli mezar taşları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bodakçı, A. (2017). *Mardin merkezde bulunan Osmanlı dönemi mezar taşları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Yeşilbaş-Acar: Mardin Şeyh Mahmud El Türki Aile Kabristanında ki Mezar Taşlarının Sanat Tarihsel ve Antropolojik Açından Değerlendirilmesi

- Elmalılı Hamdi Yazır, (Sadeleştiren: M.Ş. Doğan), (2019). Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali. İstanbul: Seda Yayınları.
- İnci, V. (2008). *Cizre mezar taşları (18. ve 19. yy)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Özbudun, S. (2019). Var git ölüm: Ölüm ritüellerine antropolojik bir bakış, *Memento mori ölüm ve ölüm uygulamaları*, A. M. Büyükkarakaya ve E. B. Aksoy (ed.) (43-57). Ege Yayınları, İstanbul.
- Pektaş, K. (2001). Bitlis tarihi mezarlıkları ve mezar taşları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- <https://arkaguverte.com/gundem/mardinliyim-ve-oz-turkum-mardinli-dr-tekin-dincer-kimsenin-korkudan-soyleyemedigi-gercegi-yazdi-6804> erişim tarihi.20.10.2017.